

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 332.33:504.03 (477.72)

СОЦІАЛЬНІ ТА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

М.Г.ІГНАТЕНКО – д.г.н., професор,
В.О.МАЛЄЄВ – к.с.-г.н., доцент, Херсонський ДАУ

Як відомо, соціально-економічна ситуація в Україні характеризується зростанням антропогенних навантажень на природу, обсягів екологічно шкідливих викидів, виснаженням багатьох видів природних ресурсів, зниженням якості середовища проживання людей, що обумовлює необхідність розробки науково-обґрунтованої системи раціонального використання природно-ресурсного потенціалу (ПРП) території (акваторії) та його економічної оцінки. Як показник, що відображає всю сукупність природних ресурсів, ПРП території є базою раціональної територіальної організації природокористування та продуктивних сил в цілому.

Важливо підкреслити, що ПРП є сполучною ланкою між природними продуктивними силами і суспільним способом виробництва, місцем зіткнення природних умов з виробничими відносинами. Саме тут відбуваються найбільш тісні та динамічні взаємозв'язки процесу природокористування.

Маючи нові інтегративні властивості в результаті прояву узагальнюючої функції продуктивності, ПРП території виступає цілісною системою складноорганізованих об'єктів. Його цілісність визначається закономірним сполученням взаємообумовлених природних та соціально-економічних зв'язків і залежностей, які поєднують усі природні ресурси в територіальній єдності. Згідно з критеріями цілісності ПРП території цілком відповідає їхній сукупності і характеризується системністю, функціональністю, структурністю, емерджентністю, автономністю розвитку тощо.

Вивчаючи ПРП, слід особливо підкреслити його зв'язок з конкретною територією (акваторією). Саме територіальна пов'язаність природно-ресурсного потенціалу зумовлює його ознаки, надає йому властивостей системного утворення, певного цілого.

На сучасному етапі для АПК характерні такі негативні тенденції, як спад виробництва практично в усіх підкомплексах зниження показників ефективності виробництва, зокрема врожайності сільськогосподарських культур й продуктивності тваринництва. Так, якщо в 1990 році врожайність зернових культур складала 35ц/га, то в 2001 році –

26,5 ц/га. В переробних галузях зменшилися темпи оновлення основних засобів, характерний постійний дефіцит обігових коштів.

Негативні зміни торкнулися соціальної сфери АПК і сільської місцевості загалом.

У зв'язку з багатовекторністю результатів і тенденцій розвитку АПК для теорії, і для практики актуальним є оцінка змін, що відбуваються при використанні ПРП, а також факторів, що їх викликають.

Серед природних чинників, що впливають на формування та розвиток структури АПК Херсонщини найбільше значення має: земельно-ресурсний потенціал, його розміри, бонітет ґрунтів, умови використання, екологічні обмеження (радіоактивне, хімічне забруднення, відчуження земель). Як відомо, в компонентній структурі природно-ресурсного потенціалу Херсонщини земельні ресурси складають 67,1%. Саме від якісних та кількісних характеристик показників земельних ресурсів насамперед залежить територіальна спеціалізація сільськогосподарського виробництва Херсонщини та зрушення в його структурі. Дедалі буде підвищуватися і значення гідроресурсів. Зрошення – один з напрямків інтенсифікації сільськогосподарського виробництва на Херсонщині (Лисогоров С.Д., Ушкаренко В.О., 1995). Саме запаси гідроресурсів будуть визначати подальший розвиток насамперед зрошуваного землеробства на Херсонщині, тому першочерговим завданням щодо використання гідробіоресурсів є упорядкування контролю за водоспоживанням, розробка і впровадження енерго- і водозберігаючих систем зрошення.

Сільське господарство як виробництво базується на використанні властивості ґрунту (родючості). У ґрунті поєднуються всі компоненти біосфери у формі складної полігенетичної системи і він є дзеркалом ландшафту та першоосновою усіх форм рослинного і тваринного світу суходолу. Одночасно земля виступає як планетарний біосфероформуючий фактор. Це зумовлює специфічний підхід до використання земельних ресурсів. З точки зору подальшого підвищення ефективності використання земельних ресурсів треба відзначити, що реалії соціально-економічного становища в державі свідчать про доцільність коригування парадигми земельної форми. На жаль, неоднозначність розуміння цілей реформи та й реальна ситуація, в якій ми знаходимося, свідчить про те, що не все так очевидно, як здавалось багатьом з нас на початку перетворень. На думку академіка Саблука П.Т. (2002) аграрна реформа здійснювалася в умовах функціонування переважно викривлених попередньою системою економічних законів.

Головною метою земельної реформи повинно стати не тільки і не стільки створення ефективної аграрної сфери, скільки побудова господарства особливого типу, що забезпечує сприятливе середовище для розширеного відтворення саме українського народу і його особливої культури (Дорогунцов С.І., 2002). Розвиваючи цю думку,

ми вважаємо, що пріоритетними завданнями земельної реформи є:

- вирішення продовольчої проблеми, тобто повне забезпечення населення країни якісними продуктами харчування;
- формування середнього класу на селі;
- відновлення і удосконалення соціальної інфраструктури;
- розробка та впровадження принципово нових сучасних інноваційних моделей науково-технологічного розвитку агропромислового виробництва;
- вихід на міжнародний рівень щодо торгівлі продукцією АПК;
- значне покращення соціально-економічних умов життя на селі.

Серед найважливіших питань сьогодення щодо ефективного використання земельних ресурсів як базової складової ПРП Херсонщини є: власність на землю, купівля-продаж, ціна і плата за землю.

Необхідно подолати догматизм у становленні до різних форм господарювання і вірогідну конфронтацію між ними. Це головне питання аграрної політики. Треба наголосити, що дана проблема визначається характером розселення, історично усталеними традиціями, природними умовами та багатьма іншими факторами.

Щодо проблеми "купівля-продаж" землі залишається багато невизначених аспектів. Світова практика свідчить, що ми будемо змушені запровадити механізм обмеження поділу земельних ділянок фермерських господарств.

В сучасних умовах переходу економіки України на ринкові засади, введення приватної власності на землю, різних форм господарювання посилюється економічна і політична роль землі як капіталу в грошових, матеріальних, речовинних, інформаційних потоках ринку.

Подальший розвиток капіталізму на селі на практиці, крім іншого, буде супроводжуватись суттєвим зменшенням частки сільського населення. Частина сільського населення буде утворювати для промислового і торговельного капіталу додаткову робочу силу. В той же час відомо, що ситуація в Україні щодо безробіття вже є напруженою. Тому Уряд країни, місцеві органи влади повинні передбачити заходи щодо вирішення проблеми безробіття.

Іншою проблемою ефективності функціонування АПК області є, на наш погляд, проблема співвідношення особистих підсобних господарств, фермерських і великих господарств. Як відомо, невеличкі фермерські господарства, як і особисті підсобні господарства (ОПГ) більшу частку виробленої продукції самі і використовують, що не сприяє розвитку капіталістичних відносин на селі та у суспільстві в цілому. З іншої сторони, тільки жорстока самоексплуатація дозволяє їм (ОПГ) бути конкурентоспроможними в границях свого часу. На нашу думку, створення дрібних сільськогосподарських підприємств не може вважатися стратегічним напрямом формування в Україні прогресивної організаційної структури сільського господарства ринку.

кового типу. Особливо це стосується Південного регіону України. Разом з тим, об'єктивно ОПГ є тією ланкою аграрного сектору економіки, що виявили багато позитивних рис. На теперішній час ОПГ і фермерські господарства є реальним сектором економіки, який найбільш готовий до поглиблення спеціалізації виробництва, тому заслуговує на посилення гарантованої економічної і правової підтримки з боку держави. Тобто ми пропонуємо концепцію "двох векторів" розвитку агропромислового комплексу України. Держава має бути зацікавлена у підтримці розвитку як великого товарного виробництва, так і особистих підсобних господарств. Зрозуміло, що швидкості перетворень та обсяги підтримки державою цих секторів будуть різними. Ще однією актуальною проблемою підвищення ефективності використання потенціалу земельних ресурсів є практична невизначеність грошової оцінки земель. У світовій практиці ціна землі визначається на основі трьох підходів: за даними земельного ринку, за рівнем доходності, за витратністю. Ціна землі, що визначена Кабінетом Міністрів України складає біля 2 тис.доларів за гектар. В той же час академік Дорогунцов С.І. вважає, що вартість одного гектара угідь в Україні становить 20,5 тис.доларів США. На нашу думку, розрахунок вартості одного гектара ріллі більш доцільно здійснювати на підставі розміру вікового прибутку, який буде отримано при сільськогосподарському використанні даного типу земель (базова культура – зернові).

Повертаючись до основної складової капіталу – людської праці, треба не забувати про самі людину. На жаль, досить часто ми спостерігаємо в АПК так звану "азіатську" форму капіталізації, що проявляється в дуже низькій заробітній платні та використанні застарілих технологій вирощування с.-г.культур. Залишається вельми актуальною і соціальна проблема підвищення рівня культури і освіти робочої сили на селі (загальної професійної).

Сучасний рівень ефективності в АПК області визначає також рівень впровадження досягнень науково-технічного прогресу (НТП). Саме впровадження сучасних технологій зрошення, переробки і зберігання продукції, нової техніки і матеріалів, корінним чином впливають на структурні зрушення в АПК. Перехід до інноваційної моделі розвитку АПК потребує реалізації певних заходів, а саме:

- посилення державного фінансування наукової сфери в галузі АПК;
- запровадження держзамовлення на впровадження пілотних проектів;
- створення державної системи моніторингу інноваційних процесів;

Головним завданням інноваційної політики держави в сфері АПК повинно стати забезпечення збалансованої взаємодії наукового, технічного й виробничого потенціалів.

Нині у формуванні та визначенні темпів, масштабів і напрямів розвитку продуктивних сил, раціональної структури матеріальних потреб, ефективних засобів, методів і технологій їх якнайповнішого задоволення вже неможливо не брати до уваги інтереси екології та економіки в усіх галузях народного господарства, і насамперед – в АПК. Це дуже складне завдання. Дві взаємопов'язані проблеми – "задоволення потреб суспільства" та "можливості біосфери" – слід розглядати та вирішувати одночасно з розробкою оптимальних, екологічно безпечних варіантів взаємодії природи, суспільства і агропромислового виробництва. Концепція, яку Трегобчук В. (1997) називає "концепцією біосферосумісного, природо-неруйнівного та сталого розвитку АПК", повинна базуватися на всебічній екологізації агропромислового виробництва, застосуванні біоєкологічно збалансованих систем землеробства і тваринництва, природо-, ресурсо-, енергозберігаючих, маловідходних технологій та екологічно безпечної організації виробничих процесів.

І останнє. У вивченні розміщення і територіальної організації галузей агропромислового виробництва, невиробничої сфери, проблем природокористування важливе значення набувають питання структури населення і його розселення. Як відомо, Україна і український етнос історично щільно пов'язані із землею. Структура населення і структура його розселення є категорією якості. Тому можна говорити про ступінь гармонійності агровиробничої структури, оптимальності пропорцій між структурними блоками як про найважливіший критерій якості територіальної агроландшафтної економіко-соціальної системи.

Таким чином, вирішення комплексу соціальних та еколого-економічних проблем використання базової складової природно-ресурсного потенціалу Херсонщини потребує: по-перше, посиленої уваги зі сторони державних органів влади; по-друге, залучення широких верств науковців; по-третє, системного підходу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борщевський П.П., Ушкаренко В.О., Чернюк Л.Г., Мармуль Л.О. Регіональні агропромислові комплекси України. Теорія та практика розвитку. – К.: Наук.думка, 1996. – 264с.
2. Гайдуцький П.І., Подолеєва О.Є. Формування ринкових відносин в агропромисловому комплексі. – К.: Вища школа, 1994. – 175с.
3. Данилишин Д.М., Дорогунцов С.І., Міщенко В.С. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. – К.: РВПС України. – 1999. – 715с.
4. Игнатенко Н.Г., Руденко В.П. Природно-ресурсный потенциал территории. Экономико-географический анализ и синтез. – Львов, 1986. – 178с.
5. Игнатенко М.Г., Малеев В.О. До проблеми: земля як особливий природний капітал – еколого-економічний підхід // Теорія і практика оцінювання, оптимізації використання та відтворення земельних ресурсів; Матеріали міжн.наук.конф. – Київ: РВПС України НАН України. – 2002. – С.195-299.

6. Лысогоров С.Д., Ушкаренко В.А. Орошаемое земледелие. – Москва.: Колос, 1995. – 447с.
7. Саблук П.Т. Основні напрями високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі // Основні напрями високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. – К.: ІАЕ, 2002. – С.5-25.

УДК 332.33: 631.67

РОЛЬ ЗРОШУВАНИХ ЗЕМЕЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

І.П.ЛИПИНЕЦЬ – к.с.-г.н., доцент, Херсонський ДАУ

Формування системи сталого розвитку виходить з необхідності забезпечення пріоритетного розвитку людини в інтересах людини й власними силами в гармонізації з навколишнім середовищем. Досягнення цієї мети передбачає створення сприятливого, з позиції сталого людського розвитку, середовища – економічного, соціально-політичного, екологічного і духовного у забезпеченні стабільного соціально-політичного устрою та соціально-економічних перетворень.

Як спосіб взаємодії суспільства і природи, раціональне природокористування у більшій своїй частині реалізується у функціонуванні матеріального виробництва і природоохоронної діяльності. Збалансоване природокористування – це система відносин суспільного виробництва, за якою досягається оптимальне співвідношення між економічним зростанням, нормалізацією якісного стану природного середовища, ростом матеріальних і духовних потреб населення.

Сучасний соціально-економічний розвиток України характеризується значними суперечностями. Економічні реформи, які проходять в умовах загострення як внутрішніх, так і зовнішніх протиріч економічного і політичного характеру, не дають бажаних наслідків, продовжується падіння виробництва, втрачаються межі економічної безпеки держави.

Протягом останніх десяти років в Україні відбулися великі зміни в аграрній політиці. Формується багатокладна аграрна економіка, відбувається земельна реформа все помітнішою стає присутність України на світових агропродовольчих ринках. Проте ці перетворення супроводжуються різким спадом обсягів виробництва продукції сільського господарства і АПК у цілому, зниження рівня життя населення та звуження внутрішнього продовольчого ринку, погіршенням економічного стану сільськогосподарських товаровиробників. Не досягнута головна мета аграрної політики – підвищення ефективності використання земель, інтенсифікація виробництва, підвищення продуктивності праці робітників сільського господарства та задоволення на цій основі потреб населення країни у продовольстві. Виро-